

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი

ხელნაწერის უფლებით

რომაული გარნიზონები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში და მათი
მომარაგების საკითხები

სულხან მამულაძე

არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის

ანოტაცია

ბათუმი, 2022

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

შოთა მამულაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუს-პროფესორი

რადოსლავ კარასიევიჩ-სციპიორსკი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ვარშავის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ინსტიტუტის პროფესორი

შემფასებლები:

ჯონი აფაქიძე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, გერმანიის არქეოლოგიური ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ემზარ კახიძე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის დირექტორი

ლაშა ასლანიშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსების, არქეოლოგიისა და საგანმანათლებლო განყოფილებების უფროსი

სადისერტაციო ნაშრომის დაცვა შედგება 2022 წლის 27 ივნისს, 17 საათზე, I კორპუსი, მეორე სართული, აუდიტორია 37-ე, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილი სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმი 6010, ნინოშვილის/რუსთაველის ქ. 35/32

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შეიძლება ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკაში, ხოლო სადისერტაციო ნაშრომის ანოტაციისა - ამავე უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე (www.bsu.edu.ge).

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი

პროფესორი მ. კიკვაძე

შესავალი

საკვლევი თემის მნიშვნელობა და აქტუალობა. ნაშრომის თემის მნიშვნელობასა და აქტუალობას მრავალი ფაქტორი განაპირობებს, რომელთა შორის აუცილებლად უნდა გამოვყოთ ის, რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი, აქ წარმართული მთელი ისტორიული პროცესების ეპიცენტრში გახლდათ მოქცეული და სხვადასხვა მნიშვნელოვანი მოვლენების მიმდინარეობის არეალს წარმოადგენდა. ისტორიულ პროცესებს თუ მივადევნებთ თვალს, ნათლად ჩანს, რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი თითქმის ყველა ეპოქაში უდიდეს როლს თამაშობდა. სწორედ ამ რეგიონზე გადიოდა დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის დამაკავშირებელი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო-ეკონომიკური მარშრუტი. თემის აქტუალობას განაპირობებს ისიც, რომ რეგიონმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა ჯერ ბერძნული კოლონიზაციის, ხოლო შემდგომ კი რომაულ და ბიზანტიურ მმართველობის პერიოდში. განსაკუთრებულ ინტერესს კი სწორედ ამ პერიოდის ჯერ კიდევ შეუსწავლელ საკითხთა საფუძვლიანი კვლევის საჭიროება იწვევს. გარდა სამხედრო და სავაჭრო-ეკონომიკური საკითხებისა, მნიშვნელოვანია აკულტურირაციის ხარისხის ანალიზიც, რასაც კიდევ უფრო მეტ ინტერესს სძენს ისიც, რომ რეგიონი უმთავრესად ქართველური წარმოშობის ტომებით იყო დასახლებული. საერთო ჯამში კი, ვფიქრობთ, რომ საკვლევი თემა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ წმინდა არქეოლოგიური, არამედ სხვადასხვა ისტორიული პროცესების საფუძვლიანი რეკონსტრუქციის თვალსაზრისითაც.

კვლევის მიზნები და ამოცანები. საკვლევი თემის უმთავრეს მიზანს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მდგომი რომაული გარნიზონების იდენტიფიცირება და მათი მომარაგების სისტემის საფუძვლიანი შესწავლა წარმოადგენს. ნაშრომზე მუშაობის პროცესში, ჩვენი უმთავრესი ამოცანა, საკვლევი რეგიონის შესახებ არსებული წერილობითი წყაროების მოძიება-დამუშავება, ასევე, რეგიონში არსებული რომაული პერიოდის ციხე-სიმაგრეების აღწერა-ფიქსაცია და ამ საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ტერიტორიაზე მიკვლეული არქეოლოგიური და ეპიგრაფიკული მასალის ანალიზი გახლდათ. ამასთანავე, ჩვენი მიზანი იყო შეგვესწავლა გარნიზონების მომარაგების სისტემა და უშუალოდ რომაულ პერიოდში არსებული ლოჯისტური საქმიანობის ფუნქციონირების სპეციფიკა. გარდა ამისა, ნაშრომის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა იყო, უშუალოდ მომარაგების მთელ ამ სისტემაში ჩართული სახელმწიფო და სამოქალაქო, მათ შორის, კერძო კომპანიების ფუნქციონირების მექანიზმის კვლევა. უშუალოდ ამ პროცესის

განხორციელების გარდა, ჩვენ მიზანს წარმოადგენდა რეგიონში არსებული სავაჭრო-ეკონომიკური პროცესების თავისებურების განსაზღვრა, ასევე ისიც, თუ რა დოზით იყვნენ მთელ ამ პროცესში ჩართული ადგილობრივი, ქართველური წარმომავლობის ტომები.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე. ნაშრომზე მუშაობის პროცესში, საკვლევო რეგიონის შესახებ თავი მოვუყარეთ, განსაკუთრებით ბევრ მნიშვნელოვან წერილობით წყაროს. გარდა ამისა, უშუალოდ კვლევითი ექსპედიციის მიმდინარეობისას, მოხდა რომაული პერიოდის ციხე-სიმაგრეთა იდენტიფიცირება, აღწერა-ფიქსაცია, მათი როლისა და დანიშნულების განსაზღვრა და, რაც მთავარია, რამდენიმე კონკრეტულ ძეგლზე მოპოვებული ეპიგრაფიკული მასალის საფუძველზე, მოხერხდა უშუალოდ იმ გარნოზონთა იდენტიფიცირება, რომლებიც სხვადასხვა პერიოდში სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა რეგიონში არსებულ რომაულ კასტელუმებში გახლდათ დისლოცირებული. ამასთანავე, მნიშვნელოვანი სიახლეა მომარაგების სპეციფიკის, მასშტაბებისა და ინტენსივობის განსაზღვრაც. ისტორიული წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალის საერთო ანალიზის საფუძველზე, მოვახერხეთ საზღვაო და სახმელეთო მომარაგების მარშრუტების რეკონსტრუქცია. ამასთანავე, ნაშრომში წარმოდგენილია უშუალოდ ის ნაკლებად ცნობილი წერილობითი წყაროებიც, რომელთა მიხედვითაც ჩანს, თუ რა დოზით იყვნენ კერძო კომპანიები (კორპორაციები) ჩართული რომის არმიის მომარაგების საქმეში. საერთო ჯამში, ვფიქრობთ, რომ ის სამეცნიერო სიახლეები, რომლებიც სადისერტაციო ნაშრომში წარმოდგენილ უახლესი კვლევებს ეფუძნება, დიდ სამსახურს გაუწევს შესაბამისი მიმართულებით მომუშავე სპეციალისტებს.

ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა. ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა გახლავთ ის, რომ მასში მოცემული მასალები, დასკვნები და ცალკეული შეფასებები, შეიძლება გამოყენებული იქნას შესაბამისი მიმართულებით დაინტერესებული სამეცნიერო წრეების მიერ. ამასთან, ნაშრომი შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც, უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში შესაბამისი დისციპლინების სწავლებისას, ისე, ზოგადად, რეგიონის ისტორიით დაინტერესებულ მკვლევართა მიერ.

ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომმა წარმატებით გაიარა აპრობაცია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში 2022 წლის 23 თებერვალს. ნაშრომის ცალკეული მასალები სტატიების სახით გამოქვეყნდა სხვადასხვა სამეცნიერო ჟურნალებში.

ნაშრომის მოცულობა და სტრუქტურა. სადისერტაციო ნაშრომის სტრუქტურას განსაზღვრავს კვლევის მიზნები და ამოცანები. სადისერტაციო ნაშრომი შედგება ოთხი თავის, 8 პარაგრაფისა და დასკვნისაგან. ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული სამეცნიერო ლიტერატურის ჩამონათვალი და ილუსტრაციები.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ რეგიონს წარმოადგენდა რომის იმპერიაში, რასაც ცხადყოფს კიდევ მისი უშუალო ჩართულობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ისტორიულ პროცესებში. საკვლევი თემა სწორედ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში განლაგებულ რომაულ გარნიზონებს და მათი მომარაგების საკითხების შესწავლას ეხება.

ნაშრომში წარმოდგენილი და განხილულია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არსებული რომაული პერიოდის ციხე-სიმაგრეები (ჰისოსი; ზანაიერი; ათინა; სათალა; მელიტენე; აფსაროსი; ფაზისი; სებასტოპოლისი), მათი ფუნქციონირების ქრონოლოგიური ჩარჩოები, ასევე ამ კასტელუმთა დანიშნულება და როლი რეგიონსა და, ზოგადად, რომის იმპერიაში. ამასთანავე, ნაშრომში ისტორიულ წყაროებსა და არქეოლოგიურ მასალებზე დაყრდნობით აღწერილი და იდენტიფიცირებულია კონკრეტული გარნიზონები და დამხმარე კოჰორტები, რომლებიც იდგა ზემოთმოხსენებულ რომაული პერიოდის ციხე-სიმაგრეებში (*XII Fulminata; XVI Flavia Firma; XV Apollionaris; Cohors II Claudiana; Cohors Aurelia*).

ნაშრომის ძირითადი ნაწილი და კვლევები გარდა ისტორიული წყაროებისა, ეყრდნობა ეპიგრაფიკულ და არქეოლოგიურ მასალებს. სამწუხაროდ, რიგ მიზეზთა გამო თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ვერ ხერხდება რომაული პერიოდის არქეოლოგიური მასალის დამუშავება. ამასთანავე, საკითხს ართულებს ისიც, რომ ტრაპიზონსა და მის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რეგიონში არსებული რომაული ციხე-სიმაგრეები არქეოლოგიური თვალსაზრისით თითქმის შეუსწავლელია, ამდენად, ჩვენი კვლევა მეტწილად მაინც საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე აღმოჩენილ მასალებს ეფუძნება, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მოდის გონიო-აფსაროსის ციხე-სიმაგრის ტერიტორიაზე მიკვლეულ მასალებზე.

ნაშრომში განხილულია, როგორც ადგილობრივი, ისე იმპორტული ნაწარმი, რომელთა შორის ჭარბობს კერამიკული მასალა (ამფორები; წითელლაკიანი კერამიკა; ქვევრები; დერგები და სხვა უხეში კერამიკა). რაც შეეხება უშუალოდ არქეოლოგიური მასალის კვლევას, მისი საჭიროება განაპირობა რამდენიმე ფაქტორმა. პირველ რიგში,

უნდა აღვნიშნოთ ის, რომ თითოეული იდენტიფიცირებული არტეფაქტი, განსაკუთრებით კი დიაგნოსტიკური მასალა, საუკეთესო საშუალებაა იმის დასადგენად, თუ რომელი კონკრეტული ცენტრებიდან, თუ ოპერატიული ბაზებიდან შემოჰქონდათ პროდუქცია რეგიონში. აფსაროსისა და ბიჭვინთის მასალებზე დაკვირვებით, უკვე ვიცით თითოეული პუნქტი, საიდანაც ხორციელდებოდა იმპერიის აღმოსავლეთით არსებულ კასტელუმთა საჭირო ნედლეულით მომარაგება. გარდა ამისა, არქეოლოგიური მასალის საერთო ანალიზი საშუალებას იძლევა განვსაზღვროთ თუ რა წილი მოდიოდა ერთის მხრივ იმპორტზე, და ასევე, ადგილობრივი პროდუქციის ათვისებაზე. ამის ერთ-ერთი კარგი ინდიკატორი ამფორებიც გახლავთ, რომელთა შორის დიდი წილი მოდის ე.წ. „კოლხურ ამფორებზე“. მათი სავარაუდო დამზადების არეალის დიაპაზონი თითქმის მთელ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს მოიცავს (რაც კიდევ ცალკე კვლევის საგანია). ხოლო, კიდევ ერთ დიდ ჯგუფს სინოპური ამფორები შეადგენს, რაც რეგიონში უშუალოდ ამ საქალაქო ცენტრის განსაკუთრებულ როლსა და მნიშვნელობაზე მიუთითებს.

ნაშრომში ასევე განხილულია ის, თუ ზოგადად როგორი გახლდათ მომარაგებისა და ლოჯისტიკის სპეციფიკა რომის იმპერიაში და უშუალოდ შავი ზღვის რეგიონში. ისტორიულ წყაროებსა და ეპიგრაფიკულ მასალებზე დაყრდნობით კი მოხდა როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო მომარაგების სისტემათა რეკონსტრუქცია.

საგზაო-საკომუნიკაციო ნაგებობათა ქსელს უდიდესი სავაჭრო-ეკონომიკური და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. რომის იმპერიის ერთ-ერთი უპირატესობაც, სწორედ გამართული და სათანადოდ დაგეგმარებული ინფრასტრუქტურა გახლდათ. ამ შემთხვევაში, ჩვენ უშუალოდ შავი ზღვის აუზის რეგიონში გამავალ საზღვაო და სახმელეთო გზებზე ვისაუბრებთ. საზღვაო გზები ძირითადად სანაპირო ზოლს მიუყვებოდა. ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან შავი ზღვის ცენტრებისკენ მომავალი ტვირთები ცხადია დარდანელისა და ბოსფორის სრუტეების გავლით მიემართებოდა კონკრეტული ნავსადგურებისკენ. ოლბიის, ხერსონესის, ან პანტიკაპეონის შემთხვევაში, საზღვაო მარშრუტი უშუალოდ პირდაპირი გზით მიემართებოდა პუნქტებისაკენ. სამხრეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა ცენტრებისკენ კი, სანაპირო გზის გავლით. რომის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გავლენის გაფართოების პარალელურად დაწინაურდა სხვადასხვა საწარმოო ცენტრები, რომლებიც ხშირად ოპერატიულ ცენტრებადაც მოიხსენიება. თავდაპირველად, ჰერაკლეა და სინოპე ითავსებდა ამ როლს, თუმცა, მოგვიანებით, ტრაპიზონი ჩამოყალიბდა მნიშვნელოვან სტრატეგიულ ცენტრად.

სწორედ ტრაპიზონზე მოდიოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე რომაული ციხე-სიმაგრეების (ათენა, რიზე, ზანაიერი, აფსაროსი, ფაზისი, პიტინტი, სათალა, მელიტენე, სამოსატა და სხვა მცირე ზომის ციხე-სიმაგრეები) მომარაგების უზრუნველყოფა. ტრაპიზონიდან აღმოსავლეთით მიემართებოდა როგორც საზღვაო (მირითადად სანაპიროს სიახლოვეს), ისე სახმელეთო გზები (ასევე სანაპიროს სიახლოვეს და სამხრეთით).

რაც შეეხება უშუალოდ შავი ზღვისპირეთის არეალში განლაგებულ რომაულ გარნიზონებს, მათი მომარაგება ხდებოდა როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო მარშრუტებით. რომის იმპერიის ადრეულ ეტაპზე, მირითადად ჩვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევარში შავიზღვისპირა სიმაგრეებში მდგომი გარნიზონების მომარაგება ხდებოდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის საწარმოო ცენტრებიდან, რასაც არქეოლოგიური მასალებიც ადასტურებს. მოგვიანებით, ჩვ. წ. II საუკუნიდან, მას შემდეგ რაც, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის პროვინციებში იმპერიის საზღვრები განმტკიცდა, ამ დროიდან უკვე დაწინაურდა სამხრეთ შავიზღვისპირეთში არსებული საწარმოო ცენტრები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქალაქი სინოპე და ტრაპიზონი, რასაც მათი სტრატეგიული მდებარეობაც უწყობდა ხელს. გარდა მომარაგების საზღვაო ხაზისა, ძალიან დიდ როლს ასრულებდა სახმელეთო გზებიც, რომლებიც როგორც შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ, ისე, უშუალოდ პროვინციის აღმოსავლეთ საზღვრებში განლაგებული ციხე-სიმაგრეებისკენ (სათალა, მელიტენე, აფსაროსი, სებასტოპოლისი) მიემართებოდა, და პირიქით.

უშუალოდ არმიის მომარაგებას რაც შეეხება, რომის იმპერია ამისათვის ძალზე დიდ ადმინისტრაციულ და სახელმწიფო რესურსს იყენებდა. გარდა ამისა, საერთო მომარაგების სისტემაში აქტიურად იყვნენ ჩართული კერძო კომერციული კომპანიებიც, ე.წ. *publicani* ან *socii*, რომელთა შესახებ უამრავი ეპიგრაფიკული მასალა და სამხედრო ანგარიშების ამსახველი დოკუმენტები გვაწვდიან ცნობებს. გარდა იმისა, რომ ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართული იმპერიის საგადასახადო საქმიანობაში, პარალელურად, იღებდნენ არმიის მომარაგების უზრუნველყოფის პასუხისმგებლობასაც. ცხადია, არმიისათვის პროდუქციით უწყვეტი მომარაგება ძალზე მნიშვნელოვანი ამოცანა გახლდათ უაღრესად მილიტარისტული იმპერიისათვის, რომელიც რეგულარულად აწარმოებდა სხვადასხვა სამხედრო მოქმედებებს. იმის გათვალისწინებით, რომ რომის ადმინისტრაციული რესურსი სათანადოდ ვერ უზრუნველყოფდა სხვადასხვა, შორ

პროვინციებში, არმიის ლოჯისტიკური საკითხების გადაწყვეტას, ამდენად საჭირო გახდა კერძო მეწარმეთა ჩართვა მთელს ამ სისტემაში.

თავი I. რომაული სამყარო და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთი

§1. შესასწავლი რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება

საკვლევი რეგიონი მეტად საინტერესო, მრავალფეროვან გეოგრაფიულ არეალს მოიცავს, რომელიც წარმოდგენილია შავი ზღვის სანაპირო ზოლის, ხშირად კლდოვანი, ციცაბო სანაპიროებითა და მდინარეების ფართო სპექტრით და მთიანი ლანდშაფტური ზონით. ამასთანავე, რეგიონი გამოირჩევა მსხვილი მდინარეების მთელი ქსელით, რომლებიც პონტოს მთებიდან მოედინებიან. აქვთ უამრავი, ფართო აუზის მქონე შენაკადები. სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის სანაპირო ძირითადად ზომიერი, ნესტიანი ოკეანური კლიმატით გამოირჩევა, რაც შეიძლება ითქვას აქაური ფლორისა და ფაუნის ფორმირების მთავარი განმაპირობებელი ფაქტორი გახლავთ.

ზღვის სანაპირო ზოლის თითქმის მთელ სიგრძეზე, საკმაოდ ახლოს, ჰინტერლანდის მთელი სივრცე წარმოდგენილია მთიანი მასივებით, რაც, ისტორიულად რეგიონში უწყვეტი ბუნებრივი თავდაცვითი კედლის ფუნქციას ასრულებდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ, სწორედ ბუნებრივი პირობების გამო შავი ზღვის სანაპირო ისტორიულად იზოლირებულია ცენტრალური და სამხრეთ ანატოლიისგან. ამ ყველაფერმა კი რეგიონში მიმდინარე მთელ ისტორიულ პროცესებში გადამწყვეტი და შეიძლება ითქვას არსებითი როლიც კი ითამაშა.

საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიული დახასიათებისას საინტერესოა ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი, რომ, ზღვისპირა რეგიონი ბუნებრივადაა მოწყვეტილი ჰინტერლანდს, განსაკუთრებით ლაზისტანის ქედის გასწვრივ განლაგებული თანამედროვე გიურელე-ხოფის სანაპირო ზოლი, რომელსაც კიდევ უფრო სამხრეთით მათა პარალელური წყება მიუყვება. ამ მხრივ, შეიძლება ითქვას, რომ მსგავსი სიტუაციაა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს აჭარის მონაკვეთში, სადაც აღმოსავლეთ პონტოს მთაგრეხილს უშუალოდ ებჯინება შავშეთისა და მესხეთის, ცოტა აღმოსავლეთით კი არსიანის ქედები. თუმცა, განსხვავებით საკვლევი

რეგიონის ცენტრალური და სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილისგან, ქობულეთისა და კახაბრის დაბლობების სახით მაინც აღწევს რეგიონის სიღრმეში, რაც ისტორიულად კარგ შესაძლებლობას იძლეოდა რეგიონის მეზობელ მხარეებთან სახმელეთო კავშირების დამყარებისა და კონტაქტებისათვის.

§2. საკვლევი რეგიონის ისტორიული მიმოხილვა

გლობალური საგარეო ექსპანსიის შედეგად რომი ახალი გეოპოლიტიკური რეალობის წინაშე აღმოჩნდა. აღნიშნულ პერიოდში აღმოსავლეთში მისი უშუალო მეზობელი გახდა პართიის ძლიერი სამეფო. იგი წარმოადგენდა რომის მოსაზღვრე ერთადერთ ძლიერ სახელმწიფოს. პართია არ ცნობდა რომაელთა პრეტენზიებს მსოფლიო ბატონობაზე და საუკუნეების მანძილზე იბრძოდა აქემენიდთა დიადი მემკვიდრეობის დასაბრუნებლად. რომსა და პართიას შორის საზღვარი მდ. ევფრატზე გადიოდა. ძვ. წ. I საუკუნის 50-იანი წლების მიწურულიდან კი, აღმოსავლეთში შექმნილი პოლიტიკური დუალიზმის პირობებში, ევფრატის საზღვრის უსაფრთხოების დაცვა რომის ორიენტალური პოლიტიკის ერთ-ერთ უმწვავეს პრობლემად იქცა, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა მთლიანად წინა აზიის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე.

ევფრატის სასაზღვრო პერიმეტრზე არსებული კონკრეტული პოლიტიკური სიტუაცია დიდ გავლენას ახდენდა კოლხეთის მდგომარეობაზეც, რომელიც ძვ. წ. 65 წლიდან რომის პოლიტიკურ სისტემაში იყო ჩართული. მართალია, კოლხეთი ევფრატის სასაზღვრო ხაზს ტერიტორიულად ძალზე დაშორებული იყო და უშუალოდ არ ემეზობლებოდა პართიას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა რომაულ გეოპოლიტიკაში. კოლხეთი ესაზღვრებოდა არმენიას, რომელიც წარმოადგენდა პართია-რომის დაპირისპირების ძირითად მიზეზს და მათ შორის გაუთავებელი ომების მთავარ ასპარეზს. აზიაში პირველობისათვის მიმდინარე პერმანენტულ ომებში, კოლხეთს რომისათვის უნდა უზრუნველყო მტკიცე ზურგი და შეესრულებინა პლაცდარმის როლი პართიის წინააღმდეგ სომხეთისათვის ბრძოლაში. გარდა ამისა, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს გარკვეული სტრატეგიულ-საკომუნიკაციო

მნიშვნელობა ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიისა და ბოსფორის მიმართაც. ასეთი გეოსტრატეგიული მდებარეობის გამო, რომაელთა მიერ, მძლავრი ანტიპართული პლაცდარმის შექმნის მიზნით, აღმოსავლეთის სასაზღვრო რეგიონებში განხორციელებული ხშირი რეორგანიზაციების დროს, კოლხეთის პოლიტიკური სტატუსი რამდენჯერმე შეიცვალა. თუმცა, ახ. წ. I საუკუნის 60-იან წლებამდე კოლხეთში რომაული გარნიზონები არ გამოჩენილან და იმპერიის სამხედრო-პოლიტიკურ ინტერესებს რეგიონში პოლემონიდური პონტოს სამეფო იცავდა.

ახ. წ. 63 წელს ვითარება შეიცვალა. იმპერატორმა ნერონმა (54-68 წწ.) საბოლოოდ უარი თქვა „ბუფერულ“ სამეფოთა სისტემაზე და პოლემონიდთა სამეფო გააუქმა. მისი ტერიტორია, კოლხეთთან ერთად, გალატიის პროვინციას შეუერთდა. იმავდროულად ბოსფორიც უშუალოდ რომის პროტექტორატის ქვეშ მოექცა. ნერონის ბრძანებით ყირიმსა და კავკასიის სანაპიროზე განლაგებულ იქნა რომაული სამხედრო ნაწილები. იოსებ ფლავიუსის (37-95 წწ.) ცნობით, მეოტიდა – პონტოსპირეთში იმპერიის ინტერესებს 3000 მძიმედ შეიარაღებული მეომარი და 40 ხომალდისაგან შემდგარი სამხედრო ფლოტი იცავდა. როგორც ირკვევა, ეს ხომალდები რავენის ესკადრას მიეკუთვნებოდა. დოკუმენტურად დადასტურებულია, რომ ნერონის დროს რომაული ჯარის ნაწილები კოლხეთის სანაპიროზე სამ პუნქტში – აფსაროსში, ფასისსა და სებასტოპოლისში იყვნენ დისლოცირებული.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის, ისევე როგორც მთლიანად წინა აზიის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის რეორგანიზაცია იმპერატორ ვესპასიანეს (69-79 წწ.) სახელთანაა დაკავშირებული. 72 წელს აღმოსავლეთის საზღვრების თავდაცვისუნარიანობის ამაღლების მიზნით, პროვინციები გალატია და კაპადოკია გაერთიანდა და შეიქმნა ე.წ. „კაპადოკიური კომპლექსი“. მის შემადგენლობაში კი კოლხეთიც შევიდა. „კაპადოკიური კომპლექსის“ შექმნა განპირობებული იყო აღმოსავლეთის საზღვრებზე მდგომარეობის გართულებით, რაც გამოწვეული იყო ალანთა ნომადური ტომების გააქტიურებით, სომხეთზე რომაელთა გავლენის ფაქტობრივი დაკარგვითა და საკუთრივ პართიის მხრიდან მოსალოდნელი საფრთხით.

ვესპასიანეს მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად მთლიანად შეიცვალა რომაული აღმოსავლეთის თავდაცვითი სისტემა. თუ I საუკუნის 70-იან წლებამდე წინა აზიაში იმპერიის მსხვილ სამხედრო ცენტრს მხოლოდ სირია წარმოადგენდა, (კაპადოკიაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩაყენებულ იქნა ლეგიონები – XII Fulminata და XVI Flavia Firma, ხოლო პალესტინაში – X Fretensis-ი) რეფორმის შემდეგ რეგიონში რომაული სამხედრო ძალების კიდევ ორი მნიშვნელოვანი დაჯგუფება შეიქმნა. სირიამ, რომლის შემადგენლობაში შევიდა კომაგენაც, შეინარჩუნა თავისი ოთხი ლეგიონი, ხოლო კაპადოკიასა და პალესტინაში, სადაც აქამდე მხოლოდ დამხმარე შენაერთები იდგნენ, დამატებით განლაგდა კიდევ სამი ლეგიონი, შესაბამისად, აღმოსავლეთში მუდმივად მყოფი ლეგიონების რაოდენობა შვიდამდე გაიზარდა. შეიცვალა მათი განლაგების პრინციპიც. ავგუსტუსისა და იულიუს-კლავდიუსების დინასტიის (14-68 წწ.) იმპერატორთა მმართველობის დროს აღმოსავლეთში რომაელთა მთელი ძირითადი სამხედრო ძალა – ოთხი ლეგიონი, სირიაში ქვეყნის სიღრმეში იყო განლაგებული და არც ერთი მათგანი არ იდგა ევფრატის საზღვარზე; ვესპასიანემ კი, რომაული სამხედრო ნაწილები აღმოსავლეთის საზღვრების მთელ პერიმეტრზე განალაგა.

განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო კაპადოკია-მცირე არმენიის სასაზღვრო ხაზის მოდერნიზებას. სათალა და მელიტენეს შორის ტერიტორია რომაელებმა ციხესიმაგრეებითა და ფორტებით გაამაგრეს, რითაც დაიწყო დიდი არმენიის საზღვრის გასწვრივ ე.წ. "ზემო ევფრატის ლიმესის" ფორმირება. საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ეს ქსელი ევფრატის დინების გასწვრივ თითქმის ორ პარალელურ ხაზად მიემართებოდა. დიდი არმენია რომაული გარნიზონებით იქნა გარშემორტყმული. სასაზღვრო ბანაკებისა და ფორტების გარდა, 76 წელს იმპერიის აღმოსავლეთ საზღვრის გაყოლებით დაიწყო დიდი სამხედრო-სტრატეგიული გზის მშენებლობა, რომელიც ტრაპეზუნტს სათალასთან, მელიტენესა და სამოსატასთან აერთებდა. ეს მაგისტრალი აკვედუკებით, ხიდებითა და სპეციალური საგზაო ნიშნებით იყო აღჭურვილი. მის უსაფრთხოებას კი, თითო დღის სავალზე განლაგებულ მცირე ზომის სიმაგრეებისა თუ უფრო მოზრდილ ციხეებში (*Castra*) დისლოცირებული

სასაზღვრო ჯარის (*numeri*) ნაწილები უზრუნველყოფდა. ზემო ევფრატის ლიმესის მნიშვნელოვანი ქალაქები და სამხედრო-სტარტეგიული პუნქტები ერთმანეთთან დაკავშირებული იყო მცირე ფორტებით, საგუმაგო კოშკებითა და ქვაფენილიანი გზით.

თავი. II. სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არსებული რომაული პერიოდის

საფორტიფიკაციო ნაგებობანი და მათში მდგომი გარნიზონები

§1. რომაული პერიოდის საფორტიფიკაციო ნაგებობანი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში

განსაკუთრებით საინტერესოა საკვლევ რეგიონში, უშუალოდ ტრაპეზუნტსა და მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, როგორც ზღვის სანაპირო ზოლში, ისე მცირე აზიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, რომის იმპერიის საზღვრებამდე არსებული ციხე-სიმაგრეები (ჰისოსი, რიზე, ათინა, და სხვ). აღნიშნული ციხე-სიმაგრეების, აქ გამავალი გზებისა და საკომუნიკაციო ნაგებობათა აღწერა-ფიქსაცია, უშუალოდ სადისერტაციო ნაშრომის მომზადების ეტაპზე მოვახერხეთ.

ტრაპეზუნტი წარმოადგენდა რომის კავკასიურ პოლიტიკის საყრდენს და რეგიონის მნიშვნელოვან სამხედრო-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცენტრს. 64 წლიდან იგი რომაული ფლოტის – Classic Pontica-ს მთავარი ბაზა გახდა (პონტოს სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რომელთა ხელში გადავიდა პოლემონიდთა სამხედრო ფლოტიც.

ათინას ციხე. არიანეს მიხედვით, იმის გამო, რომ მისი ნავსაყუდელი (ορμος) არასაიმედო იყო, აქ მცირერიცხოვანი ხომალდები მხოლოდ ზაფხულობით შედიოდნენ. ახლომახლო გახლავთ მიტოვებული კასტელუმიც. როგორც ჩანს, ათინას ციხე (კიზ-კალე) პონტო-კავკასიის საზღვრის ფორმირების პირველი ეტაპის (ვესპასიანეს) დროინდელია, რომელმაც რაღაც მიზეზთა გამო, მოგვიანებით, დაკარგა მნიშვნელობა.

გულთვათის ციხე. ქალაქ ფაზარის ცენტრში შესვლამდე ზღვას ერთვის მოზრდილი მდინარე ჰემშილ-დერე. იგი მდინარე ფორტუნას მოსაზღვრე ხეობაა და მის მსგავსად, საკმაოდ გაშლილია. აქ, ქედებს შორისი სივრცე, მდინარის

ორივე მხარეს შუა წელამდე, არც თუ ისე მკვეთრი რელიეფით ხასიათდება. აქაურ მოზრდილ მოვაკებებსა თუ ტერასებზე შეფენილია ლაზებით თუ ჰემშილებით დასახლებული სოფლები. ასე, რომ აქაური გეოკლიმატური პირობები ძველადაც და ახლაც ქმნის მეტად ხელსაყრელ პირობებს განსახლებისათვის. ვფიქრობთ, ამითაც უნდა იყოს განპირობებული ხეობაში ისტორიული ძეგლების სიმრავლე. აქ დღემდე საკმაოდ კარგადაა შემონახული ექვსი თაღოვანი ხიდი და სხვადასხვა ეპოქის ნაგებობათა ნაშთები თუ არქეოლოგიური ძეგლები.

თორდოვათის ციხე. მდ. ყიზლედელ-დერეს (ადინეოსი) აღმოსავლეთით, ჩაიელის (მაფარვა, ჭანურად ფოთლოვანი) შემდეგ ანტიკური ავტორები ასახელებენ ნავმისადგომ კორდილეს რომელიც, ჩვენის აზრით, შეესაბამება ფაზართან ახლოს (5 კმ), ლაროსის კონცხზე განლაგებულ თორდოვათს. ის, თავის მხრივ, იუსტინიანეს დროინდელ თეოდორიადას უნდა შეესატყვისებოდეს.

რიზეს ციხე. ბეხეირიკა-ბექირიადასთან გაიგივებული რიზუსი, კასტორიუსის რუკაზე დატანილი რეილასა და Notitia Dignitatum-ის ალადალეარიზას შესატყვისი უნდა იყოს. სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტებისგან განსხვავებით, რიზეს დასახლებას არ გააჩნდა კარგი მისასვლელები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ჰინტერლანდში (შიდა ქვეყანა), რაც ერთგვარად აკნინებდა მის როლს რეგიონში.

ოფის ციხე. ოფი ანუ ძველი თია/ოფის/ოფიუსი. ეს ჯერ კიდევ ბერძნული კოლონიზაციის დროს არსებული პუნქტი გაიგივებულია უფრო მოგვიანო ხანის პითიუსსა და პითიესთან, სადაც ცხენოსანთა რაზმი „Ala I felix Theodosiana“ იყო განლაგებული. როგორც ცნობილია, აფხაზეთის პიტიუნტი ხშირად „დიდის“ ზედწოდებით მოიხსენიება.

ჩაიკარას (კადახორის) ციხე. ციხე მდებარეობს მდ. სულაკლის მარჯვენა შენაკად კალე-დერეს ხეობაში. იგი ქ. ოფიდან 25 კილომეტრითაა დაშორებული. სულაკლის წყალს მეორენაირად ოფის წყალსაც უწოდებენ. ხეობის შუაწელზე დაბა ჩაიკარასთან მდინარეს მარჯვენა მხრიდან უერთდება სწორედ კალე-დერესის ხეობა, რომელმაც ეს სახელწოდება მიიღო დაბა ჩაიკარადან 7 კმ-ის დაშორებით ორი პატარა მდინარის იემილასდანის ჰოლაისა და ელრიდერეს (მორგორასი) ხერთვისში არსებული ციხისაგან.

ზანაიერის ციხე. ზანაიერი არის ოთხკუთხა მოყვანილობის ციხე (200 X 300 მ), რომელსაც ოთხივე მხრიდან გააჩნია კარიბჭე. ციხე ბუნებრივადაა გამაგრებული გარდა სამხრეთის მიმართულებისა. კარიბჭეები ორსართულიანია და ერთგვარ კოშკებს ქმნის თითოეული კედლის ცენტრში. წყობა შედგება კირხსნარით შედუღებული ქვებისგან და თლილ ბლოკებზე არის დაშენებული, რომელთაგან ზოგიერთის ზომა 1,20 X 0,75 მეტრია.

კალეჯიკის ციხე. არაკლიდან ტრაპიზონისკენ მიმავალი გზის მარჯვენა მხარეს, ქალაქის გასავლელში მდებარეობს კალეჯიკის ციხე. იგი ბათუმიდან 140 კილომეტრითაა დაშორებული. ციხე კალეჯიკის და იალიბოიუს შესაყარზე, ზღვისკენ წინწაზიდულ ნახევარკუნძულისებრ კონცხზეა (არაკლი ბურუნუ) დაშენებული და ზედ ზღვას გადაჰყურებს. ვნახეთ ციხის ნანგრევები, მას ადგილობრივი მოსახლეობა კალეჯიკ-კალეს, ზოგჯერ აჰაკალეს ციხესაც ეძახის.

კალეჯიკ-ზანაიერის გაყოლებაზე, სიღრმეში, ბაიბურთისკენ მიმავალ გზაზე, არაკლიდან 10 კმ-ის დაშორებით, მივაკვლიეთ აბო-ზავზაგას ციხის ნანგრევებს. ამ უკანასკნელს გააჩნია ზედა ციხე აღმოსავლეთით და ქვედა ციხის ეზო დასავლეთით. თავდაცვითი სისტემები, ძირითადად, ბუნებრივ ფორტიფიკაციას მიუყვება.

ზემოთაღნიშნული ციხე-სიმაგრეების გარდა ახ.წ. 63 წლის შემდგომ რომაული გარნიზონები განლაგდნენ აფსაროსში, ფაზისსა და სებასტოპოლისშიც. II საუკუნის შუახანებამდე სებასტოპოლისი რომაელთა ბატონობის უკიდურესი ფორპოსტი იყო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში. 132-152 წლებს შორის სამხედრო ნაწილები განლაგდა პიტიუნტშიც (მკვლევართა ნაწილის მიერ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემა “ლიმესად” იყო კვალიფიცირებული, რაც შეიძლება ითქვას ცოტათი საეჭვოა, რადგან ლიმესი, როგორც მაღალორგანიზებული, კარგად გამართული ერთიანი საფორტიფიკაციო და საკომუნიკაციო სისტემა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, მისი ბუნებრივ-გეოგრაფიული სირთულეების გამო ვერ შეიქმნებოდა და პრინციპში არც იყო საჭირო. კოლხეთი ყველა მხრიდან მძლავრი ბუნებრივი საზღვრებით არის შემოფარგლული და აქ დამატებითი ხელოვნური ბარიერის აგების აუცილებლობა არ არსებობდა) რითაც დასრულდა კიდევ პონტო-კავკასიის საზღვრის ორგანიზაციული გაფორმება. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემა სამხედრო-საზღვაო ხასიათისა იყო და მასში შემავალ კასტელუმებს შორის საკომუნიკაციო კავშირი საზღვაო გზით ხორციელდებოდა.

პონტო-კავკასიის სასაზღვრო სისტემის ძირითად დანიშნულებას წარმოადგენდა რომის პოზიციების განმტკიცება რეგიონში, გამლიერებული იბერიის სამეფოს ზღვის სანაპიროსკენ ექსპანსიის შეკავება, ჩრდილოეთ კავკასიის გადმოსასვლელების გაკონტროლება და არ დაეშვა გააქტიურებული იმიერკავკასიელი ნომადების-ალანების მოულოდნელი შემოჭრა წინა აზიის რომაულ სამფლობელოებში “მეოტიდა-კოლხეთის” გზით. სტრატეგიული ფუნქციების გარდა, მის მოვალეობაში შედიოდა მეკობრეობის წინააღმდეგ ბრძოლა, საკაბოტაჟო ნავიგაციისა და ვაჭრობის უსაფრთხოების დაცვა.

§3. მომარაგების მარშრუტები

საგზაო-საკომუნიკაციო ნაგებობათა ქსელს უდიდესი სავაჭრო-ეკონომიკური და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. რომის იმპერიის ერთ-ერთი უპირატესობა, სწორედ გამართული და სათანადოდ დაგეგმარებული ინფრასტრუქტურა გახლდათ. ამ შემთხვევაში, ჩვენ უშუალოდ შავი ზღვის აუზის რეგიონში გამავალ საზღვაო და სახმელეთო გზებზე ვისაუბრებთ. საზღვაო გზები ძირითადად სანაპირო ზოლს მიუყვებოდა. ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან შავი ზღვის ცენტრებისკენ მომავალი ტვირთები ცხადია დარდანელისა და ბოსფორის სრუტეების გავლით მიემართებოდა კონკრეტული ნავსადგურებისკენ (ტაბ. XIV: 2). ოლბიის, ხერსონესის, ან პანტიკაპეონის შემთხვევაში, საზღვაო მარშრუტი უშუალოდ პირდაპირი გზით მიემართებოდა პუნქტებისაკენ. სამხრეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა ცენტრებისკენ კი, სანაპირო გზის გავლით. რომის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გავლენის გაფართოების პარალელურად დაწინაურდა სხვადასხვა საწარმოო ცენტრები, რომლებიც ხშირად ოპერატიულ ცენტრებადაც მოიხსენიება. თავდაპირველად, ჰერაკლეა და სინოპე ტვირთულობდა ამ როლს, თუმცა, მოგვიანებით, ტრაპიზონიც დაწინაურდა. სწორედ ტრაპიზონზე მოდიოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე რომაული ციხე-სიმაგრეების (ათენა, რიზე, ზანაიერი, აფსაროსი, ფაზისი, პიტუნტი, სათალა, მელიტენე, სამოსატა და სხვა მცირე ზომის სიმაგრეები) მომარაგების პრობლემის გადაჭრა. ტრაპიზონიდან აღმოსავლეთით მიემართებოდა როგორც საზღვაო (ძირითადად სანაპიროს სიახლოვეს), ისე სახმელეთო გზები (ასევე სანაპიროს სიახლოვეს და სამხრეთით).

ტრაპიზონს და მის შემოგარენს, ზღვისპირა ზოლს ჩრდილოეთით სამი მთის ჯაჭვზე გამავალი გზები აკავშირებდა. ესენი იყო ზიგანას, დემირ-დაღისა და დაღლარის მთები. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ზიგანას მთებზე გამავალი გზები. მათ მეორენაირად „პონტოს კარიბჭესაც“ უწოდებდნენ. გზები, რომლებიც გადიოდა პილაზინიტის (ხარშიტის), დელირმენდერეს, ლიკიის (კელკიტის) და ირის (ირმაკის) ტერიტორიაზე, მოგვიანებით ზღვისპირეთს აკავშირებდა ანატოლიის შიდა რაიონებთან და აქედან სხვა ქვეყნებთან.

რაც შეეხება უშუალოდ ტრაპიზონის შემოგარენის ტერიტორიაზე გამავალ სავაჭრო-საქარავნო გზებს, ისინი სხვადასხვა მიმართულებით, როგორც ზღვისპირა ზოლისკენ, ისე ჰინტერლანდისკენ (შიდა ქვეყნისაკენ) მიემართებოდა. სწორედ ამით აიხსნება რეგიონში არსებული საფორტიფიკაციო ნაგებობების სიმრავლე. მათი ძირითადი ნაწილის დანიშნულება, აქ გამავალი სავაჭრო-საქარავნო გზების კონტროლი და მოქარავნეთა გადაადგილების უსაფრთხოება გახლდათ.

როგორც აღვნიშნეთ, განსაკუთრებული დატვირთვა და მნიშვნელობა გააჩნდა ტრაპიზონიდან პონტოს მთიანეთის სიღრმისკენ, სამხრეთით, მიმავალ სავაჭრო-საქარავნო გზებს. აქ, გზებზე გადაადგილებისას მარშრუტები სეზონების ცვლილებებთან ერთად იცვლებოდა, შესაბამისად არსებობდა საზაფხულო და ზამთრის გზები. პრინციპში, ძირითადი მარშრუტი მაინც უცვლელი იყო, უბრალოდ, უნდა ითქვას ის, რომ ზაფხულის პერიოდში, როცა მდინარეებზე გადასვლა უსაფრთხო და იოლი იყო, დანიშნულების პუნქტებამდე გასავლელი დრო ბევრად მცირდებოდა, რასაც ვერ ვიტყვით ზამთრის პერიოდზე, როცა გადაადგილება რიგ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული და მოქარავნებს შემოვლითი გზებით უხდებოდათ დანიშნულების პუნქტამდე მისვლა.

ამდენად, როგორც ვხედავთ, სამხრეთით, ჰინტერლანდის (შიდა ყვეყნის) სიღრმეში, შავიზღვისპირეთიდან გზების ორი მთავარი კვანძი მიემართებოდა, ერთი, ტრაპიზონიდან დელირმენდერეს ხეობით, და მეორე, ტირებოლუდან (ძველი ტრიპოლისი) ხარშიტის ხეობის გავლით. ეს გზები თავს იყრიდა თორულთან, საიდანაც ერთი გზა მიემართებოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთით

იქისუს გავლით, გუმუშპანესკენ, ხოლო მეორე, სამხრეთით, შირანის, ალანსას, კელკიტისა და სადაკის გავლით ერზიჯანისაკენ. ცხადია, ამ გზებზე მოსახერხებელ გადაადგილებასა და უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა შესაბამისი საგზაო და თავდაცვითი ინფრასტრუქტურა (ქვის თაღოვანი ხიდები, ქარვასლები, იტერარიუმები, და ა.შ), რომელთა ნაწილმა დღემდეც მოაღწია. რაც შეეხება უშუალოდ გზების უსაფრთხოების საკითხს, ამ მხრივ აღსანიშნავია საფორტიფიკაციო ნაგებობათა მთელი სისტემა, რომლებიც საიმედოდ აკონტროლებდნენ მათ.

რაც შეეხება საზღვაო გზებს, ისინი ძირითადად სანაპირო ზოლს მიუყვებოდა. ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან შავი ზღვის ცენტრებისკენ მომავალი ტვირთები ცხადია დარდანელისა და ბოსფორის სრუტეების გავლით მიემართებოდა კონკრეტული ნავსადგურებისკენ. ოლბის, ხერსონესის, ან პანტიკაპეონის შემთხვევაში, საზღვაო მარშრუტი უშუალოდ პირდაპირი გზით მიემართებოდა პუნქტებისაკენ. სამხრეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა ცენტრებისკენ კი, სანაპირო გზის გავლით. რომის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გავლენის გაფართოების პარალელურად დაწინაურდა სხვადასხვა საწარმოო ცენტრები, რომლებიც ხშირად “ოპერატიულ ცენტრებადაც” მოიხსენიება. თავდაპირველად, ჰერაკლეა და სინოპე ითავსებდა ამ როლს, თუმცა, მოგვიანებით, ტრაპიზონიც დაწინაურდა. სწორედ ტრაპიზონზე მოდიოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე რომაული ციხე-სიმაგრეების (ათენა, რიზე, ზანაიერი, აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი, სათალა, მელიტენე, სამოსატა და სხვა მცირე ზომის სიმაგრეები) მომარაგების პრობლემის გადაჭრა. ტრაპიზონიდან აღმოსავლეთით მიემართებოდა როგორც საზღვაო (ძირითადად სანაპიროს სიახლოვეს), ისე სახმელეთო გზები (ასევე სანაპიროს სიახლოვეს და სამხრეთით).

თავი III. რომაული არმიის მომარაგების სისტემა და ლოჯისტიკა

§1. რომაული არმიის მომარაგების სისტემა ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და შავი ზღვის რეგიონში

რომაელები არ გახლდნენ ლოჯისტიკის სისტემის ფუძემდებლები, თუმცა მათი ზეობის პერიოდში ამ მიმართულებით საქმიანობაში უდიდეს პროგრესს მიაღწია იმპერიამ პუნკური ომებიდან მიღებულმა გამოცდილებამ და რესპუბლიკის მმართველობის შემდგომ გატარებულმა სამხედრო რეფორმებმა განაპირობა ამ მიმართულების სწრაფი განვითარება. ვინაიდან, არმია იყო ყველაზე დიდი ორგანიზაცია იმპერიაში, ცხადია, მის ფუნქციონირებას მნიშვნელოვანი ადამიანური და მატერიალური რესურსი სჭირდებოდა.

რომაულ არმიას, თავისი მნიშვნელოვანი ამოცანების სხვადასხვა მიმართულებებით საქმიანობის განსახორციელებლად უნდა გამოენახა დრო და პერსონალი სტაბილური ლოჯისტიკური სისტემის დასანერგად, რადგანაც არმიის წარმატება დიდად იყო დამოკიდებული მარაგების უწყვეტ მიწოდებაზე. ჯარისკაცების ფართო სწავლებამ ხელი შეუწყო მრავალი სპეციალიზებული პროფესიის განვითარებას, რომლებიც ერთი შეხედვით არ იყო დაკავშირებული სამხედრო საქმიანობასთან.

რომის იმპერიული ექსპანსიის ლოჯისტიკური სირთულეები, როგორც წესი, პირდაპირპროპორციულად იზრდებოდა ხმელთაშუა ზღვიდან კონკრეტული ლოკაციის დაშორების შესაბამისად. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დიდ მდინარეებზე, რაინსა და დუნაიზე ბატონობასაც, არა მხოლოდ სტრატეგიული თვალსაზრისით, არამედ საკომუნიკაციოდაც.

დამატებითი პრევენციული ღონისძიება ძირითადი მარაგების სტაბილური ნაკადის უზრუნველსაყოფად იყო ე.წ. ჰორუმის აშენება (საწყობები, ძირითადად მარცვლეულისა შესანახავად გამოიყენებოდა), სადაც საკვების შენახვა შეიძლებოდა დიდი ხნის განმავლობაში. პოლიბიუსი აღნიშნავს, რომ ბანაკის აშენებისას თვალისწინებდნენ რომ ბედელი პრეტორიუმთან ახლოს ყოფილიყო.

ტაციტუსის ეთ-ერთი ცნობით კი ბრიტანულ ბანაკებს ჰქონდათ საკმარისი საკვები შენახული, რომელიც ერთი წლის განმავლობაში უნდა ჰყოფნოდათ.

შეიძლება ითქვას, რომ რესპუბლიკური ჯარებისგან განსხვავებით, საიმპერატორო არმია მუდმივი გარნიზონის განთავსებისათვის ადგილს არსებულ დასახლებებთან სიახლოვეს არჩევდა, როგორც ლოჯისტიკურ, ასევე სტრატეგიულ მიზეზთა გამო. დასახლებასთან სიახლოვე პირველ რიგში სასმელ წყალზე ხელმისაწვდომობას განაპირობებდა. ამასთანავე, სამშენებლო რესურსებზე ხელმისაწვდომობაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი გახლდათ. გარდა ამისა, ადგილობრივ მოსახლეობას შეეძლო ფინანსური სარგებლის მიღება გარნიზონის საჭირო ნედლეულით მომარაგების სანაცვლოდ. სტრატეგიული თვალსაზრისით, ადგილობრივებთან სიახლოვე საკომუნიკაციო თვალსაზრისითაც მომგებიანი იყო რომაული არმიისათვის.

თავდაპირველად, პირები, რომლებიც პასუხისმგებელნი იყვნენ ლეგიონებისათვის საჭირო პროდუქციით უზრუნველყოფაზე, როგორც წესი, ინიშნებოდნენ ე.წ. „ფრუმენტარიებად“ (*frumentarii*). პირველ და მეორე საუკუნეებში ისინი აჰყავდათ უშუალოდ ლეგიონერებიდან. მათი ამოცანები მრავალფეროვანი იყო, რომელშიც არმიის საკვებით მომარაგებაც შედიოდა. გარდა ამისა, მთელ ამ პროცესში არმიის ქვედანაყოფების მეთაურები და მათი მოადგილეები (*primipilarii; centurions; beneficiarii*) მონაწილეობდნენ. მათი ამოცანა იყო არმიის მომარაგების საქმიანობაში ჩართულ პირთა კოორდინაცია და ადგილობრივი მიწოდების ზედამხედველობა,

მიუხედავად იმისა, რომ უამრავი მტკიცებულება აჩვენებს, იმას რომ რომაელები გარნიზონების საკვებით და სხვა საჭირო პროდუქციით მომარაგებას შორი დისტანციებიდან ახდენდნენ, პროვინციული გარნიზონების მოთხოვნების უზრუნველსაყოფად მაინც ხდებოდა ადგილობრივი რესურსების მაქსიმალური ათვისება. იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში დიდი რაოდენობით მარცვლეულის, განსაკუთრებით კი ხორბლის ტრანსპორტირება ხორბლისმწარმოებელი პროვინციებიდან (ეგვიპტე და აფრიკა) ხორციელდებოდა. არსებობს სხვადასხვა ცნობები, მოხსენებები, თუ ანგარიშები, იმის შესახებ, თუ

როგორ მიმდინარეობდა იმპერიის სხვადასხვა პროვინციაში საჭირო ნედლეულის მომარაგების პროცესი. განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი ფაქტი, რომლის მიხედვითაც, ირკვევა, რომ ჩრდილოეთ ბრიტანეთის, სამხრეთ შილდის რომაული პერიოდის ციხე-სიმაგრის ბელის ნაგებობის შესწავლისას მიკვლეულ იქნა კარბონიზებული ხორბლის მარცვლები, რომელთა ლაბორატორიულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ ის ნიდერლანდების ტერიტორიიდან იყო ტრანსპორტირებული.

იმპერიულ პერიოდში ლოჯისტიკური საქმიანობა იმდენად პროგრესირდა, რომ, უშუალოდ საბრძოლო რეგიონებშიც კი იოლად ხერხდებოდა საჭირო ნედლეულის მიწოდება. ამასთანავე, შეტევითი ოპერაციებისა და აჯანყებების ჩახშობების პარალელურად, რომაელებმა შეინარჩუნეს რესპუბლიკური ლოჯისტიკური სისტემის ზოგიერთი ძირითადი ელემენტი. იმპერიული რომის სახელმწიფო რეგულარულად ავალდებულებდა ერთ ან მეტ პროვინციას კონკრეტული ექსპედიციის ან კამპანიისთვის საჭირო პროდუქციის მომარაგებას. აქ, იმასაც ჰქონდა მნიშვნელობა, თუ რომელი მიწოდების ცენტრი უფრო ახლოს იყო კონკრეტულ საბრძოლო რეგიონთან.

§2. მომარაგების საქმიანობაში ჩართული კერძო კომპანიები

კომერციული საქმიანობის ისტორია რომის იმპერიაში რთული და მეტად საინტერესოა, განსაკუთრებით კი მისი არსებითი ევოლუცია სამეფოდან იმპერიის პერიოდამდე. რომის სახელმწიფოს საკონტრაქტო სისტემას, ყველაზე ადრეულ წყაროს მიხედვით, საფუძველი ძვ.წ. 509 წელს ჩაეყარა. რესპუბლიკის დროს სახელმწიფო შესაძლებლობები ინფრასტრუქტურის მშენებლობის, სახელმწიფო აქტივების მართვისა და შემოსავლების მოზიდვისთვის შეზღუდული იყო. რესურსების ძირითადი ნაწილი კერძო საკუთრებაში გახლდათ. უშუალოდ, კონკრეტულ საკონტრაქტო პირობებზე ყველაზე ადრეული წყარო გვამცნობს მეორე პუნიკური ომის მიმდინარეობისას. კონტრაქტორები, რომელთაც ესპანეთის

ტერიტორიაზე მყოფი რომის არმიის მომარაგება ევალებოდათ, გაასამართლეს კონტრაქტის პირობების დარღვევით შესრულებისა და კორუფციის ბრალდებით.

კომერციული კონტრაქტები, საჯარო აუქციონის წესის (*censoria locatio*) საფუძველზე, მეწტილად, ხუთი წლის ვადით (*lustrum*) გაიცემოდა კონკრეტულ კომპანიებზე, რომელთაც უშუალოდ სენატი ამტკიცებდა. იყო გამონაკლისებიც, ქუჩების მოვლა, სამოქალაქო, კომერციულ და რელიგიურ ნაგებობათა მშენებლობებზე პასუხისმგებლობა ე.წ. „*aediles*“-ს ეკისრებოდათ. ამასთანავე, პროვინციებში არსებული გზებისა და საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობას სამხედრო მოსამსახურეები უზრუნველყოფდნენ.

ჩვეულებრივ ვითარებაში, როდესაც სახელმწიფოს არ ემუქრებოდა რაიმე ტიპის ეკონომიკური, ან სამხედრო საფრთხეები, იმპერია ძალზე იშვიათად თანხმდებოდა თავისთვის წამგებიანი ხელშეკრულებების გაფორმებას. პროცესი ესე მიმდინარეობდა: როცა სენატი გადაწყვეტდა არმიის მომარაგების, ან სხვა რაიმე საჭიროებებისათვის ფინანსური ბენეფიტების გამოყოფას, შემდგომ, კონკრეტული თანამდებობის პირი, ცენზორი (*censores*), მაგისტრატი, საჯაროდ აცხადებდა მოთხოვნებს და მისი შესრულების ვადებს. გარკვეული დროის შემდგომ, ცენზორი განიხილავდა შემოსულ კონტრაქტორთა წინადადებებს და, ჩვეულებისამებრ, მათგან არჩევდა ყველაზე ბიუჯეტურ შეთავაზებას. შემდგომ, სენატთან შეთანხმების საფუძველზე ფორმდებოდა ხელშეკრულება.

უშუალოდ არმიის მომარაგებას რაც შეეხება, რომის იმპერია ამისათვის ძალზე დიდ ადმინისტრაციულ და სახელმწიფო რესურსს იყენებდა. გარდა ამისა, საერთო მომარაგების სისტემაში აქტიურად იყვნენ ჩართული კერძო კონტრაქტორებიც, ე.წ. *publicani* ან *socii*. ე.წ. კონტრაქტორების შესახებ უამრავი ეპიგრაფიკული მასალა და სამხედრო ანგარიშების ამსახველი დოკუმენტები გვაწვდის ცნობებს. გარდა იმისა, რომ ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართულნი იმპერიის საგადასახადო საქმიანობის ფუნქციონირებაში, პარალელურად, იღებდნენ არმიის მომარაგების უზრუნველყოფის პასუხისმგებლობასაც. ცხადია, არმიისათვის პროდუქციით უწყვეტი მომარაგება ძალზე მნიშვნელოვანი ამოცანა გახლდათ უაღრესად მილიტარისტული იმპერიისათვის, რომელიც

რეგულარულად აწარმოებდა სხვადასხვა სამხედრო მოქმედებებს. იმის გათვალისწინებით, რომ რომის ადმინისტრაციული რესურსი სათანადოდ ვერ უზრუნველყოფდა სხვადასხვა, შორ პროვინციებში, არმიის ლოჯისტიკური საკითხების გადაწყვეტას, ამდენად საჭირო იყო კერძო მეწარმეთა აქტიური ჩართვა მთელს ამ სისტემაში. შესაბამისად, კონტრაქტორები გარკვეული ფინანსური სარგებლის სანაცვლოდ იმპერიას საკუთარ სერვისს სთავაზობდნენ.

კერძო კომპანიათა კომერციული საქმიანობები მრავალმხრივი იყო, თუმცა, ამ შემთხვევაში, ჩვენთვის უფრო საინტერესო უშუალოდ რომაული არმიის მომარაგების პროცესი და მისი განხორციელების გზები გახლავთ. მომარაგების დიდი წილი საზღვაო გადაზიდვებზე მოდიოდა. ვინაიდან, იმპერიის სხვადასხვა პროვინცია სხვადასხვა პროდუქციას აწარმოებდა (მარცვლეული, ხორცი, თევზი, ბოსტნეული, ზეთი, ღვინო, მარილი და ა.შ), შესაბამისად, საჭირო გახლდათ მთელი ამ ნედლეულის კონკრეტული დანიშნულების პუნქტებამდე მიწოდება. როგორც რესპუბლიკის, ისე იმპერიის პერიოდშიც, მთელი ეს საზღვაო მარშრუტები მოიცავდა არა მარტო ხმელთაშუა და შავი ზღვის აუზებს, არამედ ატლანტის ოკეანის აღმოსავლეთ სანაპიროებსაც. გარდა ზღვებისა, აღნიშნულ ზღვებთან უშუალოდ შემავალ მდინარეებსაც (რაინი, დუნაი, ნილოსი და ა.შ) მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებოდა უშუალოდ შიდა მიწოდების თვალსაზრისით. საზღვაო მიწოდებას ცხადია უდიდესი უპირატესობა გააჩნდა, ამ შემთხვევაში, იმპერია იგებდა დროს, და რაც მთავარია, ეს ყველაფერი ბევრად ნაკლებ დანახარჯებთან იყო დაკავშირებული, ვიდრე სახმელეთო რანსპორტირებისას.

მიუხედავად საზღვაო ტრანსპორტირების უპირატესობებისა, როგორც ზემოთ ვახსენეთ, მეორეს მხრივ, ის უამრავ რისკებთანაც იყო დაკავშირებული. ამ პერიოდის გემები, ფაქტობრივად, საკმაოდ დაუცველნი იყვნენ ქარიშხლების მიმართ. გარდა ამისა, ხშირი იყო კოორდინაციის პრობლემებიც მომმარაგებლებსა და ადგილობრივი პროვინციის წარმომადგენლებს შორის.

უშუალოდ ნავსადგურებიდან კი სახმელეთო გზების გავლით ხდებოდა მიწოდება. ჩვეულებრივ, ქარავანი მიემართებოდა დანიშნულების ადგილამდე, რომელსაც, საშუალოდ, ათეულობით დღე სჭირდებოდა სხვადასხვა მანძილის

გასავლელად. ამასთან ერთად, ხმელეთით მომარაგება თითქმის 40-50-ჯერ უფრო ძვირ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული, ვიდრე საზღვაო, ან სამდინარო. მიუხედავად ამისა, სახმელეთო გადაზიდვებს მაინც ჰქონდა თავისი უპირატესობები. პირველ რიგში, აქ, საზღვაო საქმიანობისგან განსხვავებით, ნაკლები საფრთხე იქმნებოდა. ამასთან ერთად, არსებობდა ზამთრის და ზაფხულის გზები, სადაც გადაადგილება წლის ნებისმიერ დროს გახლდათ შესაძლებელი. გარდა ამისა, სახმელეთო მომარაგება ნაკლებ დანაკარგებთან იყო დაკავშირებული.

სახმელეთო მომარაგების პროცესს ხელს უწყობდა რომაელთა მიერ საგულდაგულოდ გამართული საგზაო ინფრასტრუქტურაც, რომელსაც იმპერია განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა. სწორედ მოწესრიგებული გზები უზრუნველყოფდა, როგორც არმიის სწრაფ გადაადგილებას, ისე მომარაგების დროულ მიწოდებასაც. ამ მიმართულებით უამრავი წყარო არსებობს, ასე მაგალითად: ერთ-ერთი პროვინციის კონსულმა სენატს გზის შეკეთება თხოვა, რადგან მომარაგების პროცესი შეფერხებით მიმდინარეობდა. საინტერესოა ისიც, რომ არაერთი ეპიგრაფიკული მასალა ადასტურებს, რომ ვესპასიანეს დროს აიგო და შეკეთდა გზები სირიაში, კაპადოკიაში და მცირე აზიაში. სავარაუდოა, რომ ეს მასშტაბური მშენებლობები ვესპასიანეს ებრაული ომების პროცესში შექმნილ მომარაგების პრობლემებს უკვეშირდება. გარდა ამისა, იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილი მუდმივ საომარ მოქმედებებში იყო ჩართული, რის გამოც აქ საგზაო ინფრასტრუქტურის მსხვილ ქსელებს მოუყარეს თავი.

რაც შეეხება უშუალოდ შავი ზღვის არეალში განლაგებულ რომაულ გარნიზონებს, მათი მომარაგება ხდებოდა როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო მარშრუტებით. რომის იმპერიის ადრეულ ეტაპზე, ძირითადად ჩვ.წ. I საუკუნის მეორე ნახევარში შავიზღვისპირა ფორტებში მდგომი გარნიზონების მომარაგება ხდებოდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის საწარმოო ცენტრებიდან, რასაც არქეოლოგიური მასალებიც ადასტურებს. მოგვიანებით, ჩვ.წ. II საუკუნიდან, მას შემდეგ რაც, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის პროვინციებში იმპერიის საზღვრები განმტკიცდა, ამ დროიდან უკვე დაწინაურდა სამხრეთ

შავიზღვისპირეთში არსებული საწარმოო ცენტრები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქალაქი სინოპე და ტრაპიზონი, რასაც მათი სტრატეგიული მდებარეობაც უწყობდა ხელს. გარდა მომარაგების საზღვაო ხაზისა, ძალიან დიდ როლს ასრულებდა სახმელეთო გზებიც, რომლებიც როგორც შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ, ისე, უშუალოდ პროვინციის აღმოსავლეთ საზღვრებში განლაგებული ციხე-სიმაგრეებისკენ (სათალა, მელიტენე, აფსაროსი, სებასტოპოლისი) მიემართებოდა, და პირიქით.

საზღვაო გზები ძირითადად სანაპირო ზოლს მიუყვებოდა. ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან შავი ზღვის ცენტრებისკენ მომავალი ტვირთები ცხადია დარდანელისა და ბოსფორის სრუტეების გავლით მიემართებოდა კონკრეტული ნავსადგურებისკენ. ოლბიის, ხერსონესის, ან პანტიკაპონის შემთხვევაში, საზღვაო მარშრუტი უშუალოდ პირდაპირი გზით მიემართებოდა პუნქტებისაკენ. სამხრეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა ცენტრებისკენ კი, სანაპირო გზის გავლით. რომის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გავლენის გაფართოების პარალელურად დაწინაურდა სხვადასხვა საწარმოო ცენტრები, რომლებიც ხშირად “ოპერატიულ ცენტრებადაც” მოიხსენიება (stative; sedes belli). თავდაპირველად, ჰერაკლეა და სინოპე ტვირთულობდა ამ როლს, თუმცა, მოგვიანებით, ტრაპიზონიც დაწინაურდა. სწორედ ტრაპიზონზე მოდიოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე რომაული ციხე-სიმაგრეების (ათენა, რიზე, ზანაიერი, აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი, სათალა, მელიტენე, სამოსატა და სხვა მცირე ზომის სიმაგრეები) მომარაგების პრობლემის გადაჭრა. ტრაპიზონიდან აღმოსავლეთით მიემართებოდა როგორც საზღვაო (ძირითადად სანაპიროს სიახლოვეს), ისე სახმელეთო გზები (ასევე სანაპიროს სიახლოვეს და სამხრეთით).

ამდენად, როგორც წერილობითი წყაროებით, ისე ეპიგრაფიკული მასალებით, ირკვევა რომ, რომის არმიის მომარაგების სისტემაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ კერძო კომერციული კომპანიები. გარდა იმისა, რომ ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართული იმპერიის საგადასახადო საქმიანობის სათანადო ფუნქციონირებაში, რომლის პარალელურადაც, იღებდნენ არმიის მომარაგების

უზრუნველყოფის პასუხისმგებლობასაც. ცხადია, არმიისათვის პროდუქციით უწყვეტი მომარაგება ძალზე მნიშვნელოვანი ამოცანა გახლდათ უაღრესად მილიტარისტული იმპერიისათვის, რომელიც რეგულარულად აწარმოებდა სხვადასხვა სამხედრო მოქმედებებს. იმის გათვალისწინებით, რომ რომის ადმინისტრაციული რესურსი სათანადოდ ვერ უზრუნველყოფდა სხვადასხვა, შორ პროვინციებში, არმიის ლოჯისტიკური საკითხების გადაწყვეტას, ამდენად საჭირო იყო კერძო კომპანიათა ჩართვა მთელს ამ სისტემაში.

§2. არქეოლოგიური მასალის ინტერპრეტაცია და შედეგების სინთეზი ისტორიულ კონტექსტში

გონიო-აფსაროსში დღემდე წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად მოპოვებული მასალის უდიდეს ნაწილს კერამიკული ნაწარმი შეადგენს. მათი უმეტესობა იმპორტირებულია სამხრეთ შავიზღვისპირეთის საწარმოო ცენტრებიდან. გვაქვს ასევე ხმელთაშუაზღვიური ნაწარმიც, საიდანაც ციხე-სიმაგრეში განთავსებული გარნიზონი მარაგდებოდა მათი აქ ყოფნის ადრეულ ეტაპზე, ძირითადად I საუკუნის მეორე ნახევარსა და II საუკუნის პირველ მეოთხედში.

ამფორები. უკანასკნელ წლებში აფსაროსში წარმოებული გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალის დაახლოებით 80%-ს კერამიკული ტარა შეადგენს. შემოტანილი თუ ადგილზე დამზადებული ამფორები წარმოადგენენ უპვირფასეს ნივთიერ წყაროს, რომაულ-ბიზანტიურ სამყაროსთან ურთიერთობისა და საქალაქო ხელოსნობის შესწავლისათვის.

ამფორების განსაკუთრებული მრავალრიცხოვნებით ხასიათდება ახ. წ. I-III საუკუნეებით დათარიღებული კულტურული ფენები და ცალკეული კომპლექსები. გამოყოფილია ამ პერიოდის ამფორების 20-მდე ტიპი, რომლებიც თავის მხრივ სახესხვაობებს ქმნიან. გონიო-აფსაროსის ციხე-ქალაქის ცხოვრების პირველ ეტაპზე – ახ.წ. I საუკუნის მიწურულსა და ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისისათვის დომინირებს იმპორტული კერამიკული ტარა: ესაა იტალიკური,

კოსური და როდოსული ამფორები. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ტიპის ამფორები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში იშვიათობას წარმოადგენს. ამ მხრივ გამონაკლისია გონიო-აფსაროსი, სადაც ისინი, განსაკუთრებით კი იტალიკური, დიდი რაოდენობით გვხვდება, თითქმის ყოველ წელს წარმოებული სამუშაოებისას.

როგორც ცნობილია, ძვ.წ. I და ახ.წ. I საუკუნეებში იტალიას დასავლეთ ევროპაში წამყვანი ადგილი ეკავა ამფორების დამზადებასა და ექსპორტში. ჩანს, რომ ამ ეტაპზე აფსაროსში დაბანაკებული რომაელთა გარნიზონი უპირატესად აღმოსავლეთი ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან და რომის იმპერიის დასავლეთი ნაწილებიდან მარაგდებოდა. ანალოგიური სურათი იკვეთება ნუმიზმატიკური მასალითაც, მინის ჭურჭლისა და წითელლაკიანი კერამიკის მიხედვითაც. ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისიდან, თუ არა II მეოთხედიდან მაინც, მდგომარეობა არსებითად იცვლება. წამყვანი ხდება სამხრეთ შავიზღვისპირეთში დამზადებული ამფორები. საქმე იმაშია, რომ ამიერკავკასიასა და მცირე აზიის ჩრდილოეთ რაიონებში განლაგებული რომაელთა ჯარების მომარაგების საქმეში მთავარ როლს უკვე სამხრეთი შავიზღვისპირეთი, კერძოდ, სინოპე, ამისო, ტრაპეზუნტი და ჰერაკლეა ასრულებდა.

მინა. განსაკუთრებით საინტერესოა სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში აღმოჩენილი მინის ნაწარმის ანალიზი. მათი საფუძვლიანი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ მინის ნაკეთობანი რომაულ თუ ბიზანტიურ სამყაროსთან კონტაქტების ისეთივე კანონზომიერებას გადმოსცემს, როგორსაც ვხედავთ სხვა რიგის მონაპოვრების მიხედვით (კერამიკული ტარა, მონეტები, წითელლაკიანი კერამიკა, და. ა.შ). ამ მიმართულებით აღმოსავლეთ პონტოსპირეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ძეგლად გამოიყურება გონიო-აფსაროსი, სადაც განსაკუთრებულად დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ხმელთაშუაზღვისპირეთის სხვადასხვა ცენტრებში დამზადებული მინის ნაწარმი.

აფსაროსის მინის ნაწარმი ახ.წ. I-III საუკუნეების სხვადასხვა პერიოდით თარიღდება. მომდევნო, უფრო გვიანი პერიოდის ნაწარმი დღემდე არ დადასტურებულა. მინის ნაწარმის ანალიზიც აჩვენებს, რომ I ეტაპზე ციხე-

სიმაგრე ძირითადად დასავლეთ და შემდგომ უკვე აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირა ნაწარმით მარაგდებოდა. ყველაზე უფრო ადრეულ ნაწარმს მოზაიკური მინა წარმოადგენს, თუმცა აღმოჩენილია მათი გვიანი ნიმუშებიც. განსაკუთრებით დიდი ოდენობითაა აღმოჩენილი მინის გრაფინები, რომლებიც აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირულ იმპორტულ ნაწარმს წარმოადგენს. ამავე საწარმოო რეგიონიდანაა სხვა ტიპის სამზარეულოსთვის განკუთვნილი ჭურჭელი, როგორცაა: ოინოხები, ლანგრები, სასმისები, არიბალოსები, და ა.შ.

წითელლაკიანი კერამიკული ნაწარმი. წითელლაკიანი კერამიკა მონაპოვრებში საინტერესო ჯგუფს ქმნის. შესწავლილია აფსაროსში აღმოჩენილი მათი ძირითადი ტიპები, რომელთა საფუძველზე მოხდა მათი ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია. ასევე განსაზღვრულია მათი წარმომავლობა და ძირითადი დამზადების საწარმოო ცენტრები. უმრავლესობა პერგამონულ ნაწარმს წარმოადგენს, თუმცა გვხვდება სამოსში და სირია-პალესტინაში დამზადებული მასალებიც. მსგავსად ამფორებისა და მინის ნაწარმისა, თავდაპირველად ციხე-სიმაგრე წითელლაკიანი კერამიკით ხმელთაშუაზღვისპირეთის საწარმოო ცენტრებიდან მარაგდებოდა.

რაც შეეხება ლუთერიებს, მათი დიდი ნაწილი სინოპურ ნაწარმს განეკუთვნება. გამოყოფილია მათი ორი ტიპი. მნიშვნელოვანია ჰერაკლეური ლუთერიების რაოდენობაც. საინტერესოა ისიც, რომ დასტურდება ადგილობრივი წარმოების ლუთერიებიც, რომლებიც წარმოადგენენ სინოპური ლუთერიების მინაბაძებს .

მონეტები. 1995 წლიდან 2018 წლამდე გონიო აფსაროსში მოპოვებული სამი ასეული რომაული ხანის საფასისაგან მოხერხდა მხოლოდ 127 ცალის აღწერა-ატრიბუცია. ანტიოქიაში, იუდეაში, გადარაში მოჭრილი მონეტების გამოვლენა აფსაროსში სამხედრო გარნიზონის ცალკეული შენაერთების სირიიდან გადმოყვანით უნდა აიხსნას. მეორე საუკუნიდან ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით სახეზეა მჭიდრო კავშირი კაპადოკიის კესარიასთან. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან რომის აღმოსავლეთის პროვინციაში მდგომი გარნიზონები მარაგდებოდა კესარიული ფულით.

საქართველოში კესარიული მონეტების ფართო მიმოქცევას აქ გამოვლენილი განძები თუ ცალკეული ერთეულები ადასტურებს. რაც შეეხება მეტროპოლიაში მოჭრილ დენარებს, ისინი ჩვენში ალბათ მცირეაზიის ქალაქებიდან შემოვიდა.

ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით I საუკუნის მიწურულიდან III საუკუნის ბოლომდე გონიო-აფსაროსში დგას რომაული გარნიზონი, საქალაქო ცხოვრება დაწინაურებულია და აფსაროსის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვექტორი მიმართულია მცირე აზიის ქალაქებისკენ.

საერთო ჯამში, არქეოლოგიური მასალის ანალიზის საფუძველზე ჩანს, რომ სამხრეთ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაელთა ექსპანსიის შედეგად საგარეო და საშინაო ვაჭრობის ხასიათი მნიშვნელოვნად იცვლება. იმპორტული საქონლის უპირატესი მომხმარებელი აქ მდგარი რომაული გარნიზონები და მათ მახლობლად მცხოვრები კოლხი მოსახლეობა, უფრო მისი წარჩინებული ფენაა. აფსაროსში აღმოჩენილი მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, წამყვანია მცირე აზიის საწარმოო ცენტრებში დამზადებული ნაკეთობანი. მიმოქცევაშია აქაურ ზარაფხანებში მოჭრილი მონეტები, თუმცა ურთიერთობები არ წყდება აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთან. გარკვეული წილი მოდის დასავლეთ ევროპის საწარმოო ცენტრების საქონელზეც.

აფსაროსის ერთგვარ ქრონოლოგიურ გაგრძელებას და ბიზანტიელთა სტრატეგიული ინტერესების სფეროს პეტრა-ციხისძირი წარმოადგენს. ნუმიზმატიკური მასალები, იმპორტული კერამიკა, სირიულ-პალესტინური მინის ნაწარმი, აღმოსავლეთ რომის პროვინციებთან ფართო სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ კონტაქტებზე მიუთითებს.

დასკვნები

საკვლევი თემაში მიმოვიხილავთ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში განლაგებულ რომაულ გარნიზონებსა და მათი მომარაგების საკითხებს. მოგეხსენებათ, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის, ისევე როგორც მთლიანად წინა აზიის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის

რეორგანიზაცია იმპერატორ ვესპასიანეს დროს დაიწყო. ჩვ. წ. 72 წელს აღმოსავლეთის საზღვრების თავდაცვისუნარიანობის ამაღლების მიზნით, პროვინციები გალატია და კაპადოკია გაერთიანდა და შეიქმნა ე.წ. „კაპადოკიური კომპლექსი“. მის შემადგენლობაში კი კოლხეთიც შევიდა. კაპადოკიის, როგორც სასაზღვრო პროვინციის მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა იმის გამო, რომ იმავე 72 წელს ვესპასიანემ გააუქმა მცირე არმენიისა და კომაგენის „ბუფერული“ სამეფოები. შესაბამისად, დიდი ყურადღება დაეთმო კაპადოკიის სასაზღვრო ხაზის გამაგრებას. „კაპადოკიურმა კომპლექსმა“ მიიღო ორი ლეგიონი, რომლებიც განლაგებულ იქნა უშუალოდ საზღვრის სიახლოვეს, კაპადოკია - მცირე არმენიის ხაზზე, სათალა და მელიტენეში. მელიტენეში ჩააყენეს სირიიდან გადმოყვანილი ლეგიონი XII Fulminata (ელვისებური), ხოლო სათალაში ახალშექმნილი XVI Flavia Firma, რომელიც მოგვიანებით პანონიიდან გადმოყვანილმა ლეგიონმა XV Apollionaris-მა შეცვალა.

„კაპადოკიური კომპლექსის“ შექმნამ და სირიის ჩრდილოეთით იმპერიის მთელი საზღვრების ერთი ლეგატის ხელში გაერთიანებამ მნიშვნელოვნად გააძლიერა აღმოსავლეთის სასაზღვრო სისტემის თავდაცვითი პოტენციალი. თუმცა, აღმოსავლეთის საზღვრის რეორგანიზაციის პროცესი ამით არ დასრულებულა. 74-76 წლებში აღმოსავლეთის საზღვრის მთელ პერიმეტრზე დაიწყო რომაული სამხედრო ძალების ინტენსიური კონცენტრაცია.

განსაკუთრებული საყურადღებოა ისიც, რომ, ამავე პერიოდში დიდი ყურადღება დაეთმო კაპადოკია-მცირე არმენიის სასაზღვრო ხაზის მოდერნიზებას. სათალა და მელიტენეს შორის ტერიტორია რომაელებმა ციხესიმაგრეებითა და ფორტებით გაამაგრეს, რითაც დაიწყო დიდი არმენიის საზღვრის გასწვრივ ე.წ. „ზემოვეფრატის ლიმესის“ ფორმირება. სასაზღვრო ბანაკებისა და ფორტების გარდა, 76 წელს იმპერიის აღმოსავლეთ საზღვრის გაყოლებით დაიწყო დიდი სამხედრო-სტრატეგიული გზის მშენებლობა, რომელიც ტრაპეზუნტს სათალასთან, მელიტენესა და სამოსატასთან აერთებდა. ეს მაგისტრალი აქვედუკებით, ხიდებითა და სპეციალური საგზაო ნიშნებით იყო აღჭურვილი.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ამავე პერიოდში ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით, ზღვის სანაპიროზე მცირერიცხოვანი გარნიზონები განლაგებული იყვნენ ჰისოსში, რიზესა და ათენაში. ამ პუნქტების გარდა, ახ.წ. 63 წლის შემდგომ რომაული გარნიზონები განლაგდნენ აფსაროსში, ფაზისსა და სებასტოპოლისში. II საუკუნის შუახანებამდე სებასტოპოლისი რომაელთა ბატონობის უკიდურესი ფორპოსტი იყო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში. 132-152 წლებს შორის სამხედრო ნაწილები განლაგდა პიტიუნტშიც (მკვლევართა ნაწილის მიერ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემა “ლიმესად” იყო კვალიფიცირებული.

პონტო-კავკასიის სასაზღვრო სისტემის ძირითად დანიშნულებას წარმოადგენდა რომის პოზიციების განმტკიცება რეგიონში, გაძლიერებული იბერიის სამეფოს ზღვის სანაპიროსაკენ ექსპანსიის შეკავება, ჩრდილოეთ კავკასიის გადმოსასვლელების გაკონტროლება და არ დაეშვა გააქტიურებული იმიერკავკასიელი ნომადების-ალანების მოულოდნელი შემოჭრა წინა აზიის რომაულ სამფლობელოებში “მეოტიდა-კოლხეთის” გზით. სტრატეგიული ფუნქციების გარდა, მის მოვალეობაში შედიოდა მეკობრეობის წინააღმდეგ ბრძოლა, საკაბოტაჟო ნავიგაციისა და ვაჭრობის უსაფრთხოების დაცვა.

ეპიგრაფიკული მასალის ანალიზით ჩანს, რომ აფსაროსის გარნიზონის შემადგენლობაში შედიოდა დამხმარე ჯარის ნაწილები – კლავდიუსის სახელობის II კოჰორტა (Cohors II Claudiana), სპეციფიკური აღჭურვილობის მშვილდოსანთა რაზმი (Sagitarii) და იმპერატორ ავრელიუსის სახელობის კოჰორტა (Cohors Aurelia). გამორიცხული არ არის, რომ აფსაროსის გარნიზონის ერთი ნაწილი ლეგიონური ჯარის ქვედანაყოფებით ყოფილიყო დაკომპლექტებული, რასაც გარკვეულწილად მოწმობს მის ავანპოსტში – პეტრაში (ციხისძირი) აღმოჩენილი აგურის ფრაგმენტი ლათინური დამლით – VEX-FA, რომელიც იშიფრება, როგორც VEX (illationes Legionum XII) F (ulminatae et XV) A (pollinaris), რაც XII და XV ლეგიონების ერთობლივი სამშენებლო საქმიანობის მაჩვენებელია. თუმცა, არსებობს განსხვავებული მოსაზრებაც. ამერიკელი მკვლევარის მ. შპაიდელის აზრით, ეს წარწერა უნდა იკითხებოდეს როგორც Vex(illatio) FA(siana). თუ

შპაიდელის ეს მოსაზრება სწორია და ფასის კასტელუმი მართლაც კაპადოკიის „pedites singularis“-ების მიერ იყო აგებული, მაშინ ისინი ფაზისში ძალიან ცოტა ხნით დარჩებოდნენ და მალევე დაბრუნდებოდნენ ძირითადი განლაგების არეალში.

აფსაროსში ასეთი სერიოზული სამხედრო ძალის ყოფნა განპირობებული იყო მისი გეოსტრატეგიული მდებარეობით. იგი უშუალოდ ესაზღვრებოდა მიდრიტთა ოლქს და წარმოადგენდა ძირითად ფორპოსტს იბერიის წინააღმდეგ, ამასთან, თვალყურს ადევნებდა დარიალის გადმოსასვლელს და მთლიანად კავკასიას. აფსაროსი ჭოროხის ხეობის გავლით, კოლხეთის დაბლობიდან აღმოსავლეთ მცირე აზიის შიდა რაიონებისაკენ მიმავალი გზების საკვანძო გზაჯვარედინს წარმოადგენდა და ამავე დროს, სანაპირო ზოლსაც კეტავდა. რაც შეეხება საკუთრივ აფსაროსის სასიმაგრო ნაგებობას, არიანეს მოგზაურობის დროისათვის იგი უკვე „Castella Murata“-ს ტიპის მუდმივმოქმედ, ხანგრძლივი დროისათვის განკუთვნილ კასტელუმს წარმოადგენდა. რომაული ციხესიმაგრეების საერთო სტანდარტებიდან გამომდინარე, იგი საშუალო სიდიდის ბანაკების კატეგორიას მიეკუთვნებოდა.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში განლაგებული რომაული პერიოდის ციხე-სიმაგრეებისა და გარნიზონების მიმოხილვისას, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი - მათი საჭირო ნედლეულითა და მატერიალური რესურსით მომარაგების სისტემაა. რომში, განსაკუთრებით კი იმპერიის მმართველობის პერიოდში, რომაული არმიის ლოჯისტიკური სისტემის ფუნქციონირება განსაკუთრებულად პროგრესირდა. პუნიკური ომებიდან მიღებულმა გაკვეთილებმა და რესპუბლიკის მმართველობის შემდგომ გატარებულმა სამხედრო რეფორმებმა განაპირობა ამ მიმართულების სწრაფი განვითარება. ვინაიდან არმია იყო ყველაზე დიდი ორგანიზაცია იმპერიაში, ცხადია, მის ფუნქციონირებას მნიშვნელოვანი ადამიანური და მატერიალური რესურსი სჭირდებოდა.

შეიძლება ითქვას, რომ რესპუბლიკური ჯარებისგან განსხვავებით, იმპერიის პერიოდის არმია მუდმივი გარნიზონის განთავსებისათვის ადგილს არსებულ დასახლებებთან სიახლოვეს არჩევდა, როგორც ლოჯისტიკური, ასევე

სტრატეგიული მიზნების გამო. პირველ რიგში, დასახლება მიუთითებდა სასმელი წყლის არსებობაზე. ამასთანავე, სამშენებლო რესურსების ხელმისაწვდომობა იყო კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი. გარდა ამისა, ადგილობრივ მოსახლეობას შეეძლო ფინანსური სარგებლის მიღება გარნიზონის საკვებით მომარაგებისთვის, და, რაც მთავარია, სტრატეგიული თვალსაზრისით, ადგილობრივებთან სიახლოვე მომგებიანი იყო რომაული არმიისთვისაც.

იმპერიულ პერიოდში ლოჯისტიკური საქმიანობა იმდენად განვითარდა, რომ უშუალოდ საბრძოლო რეგიონებშიც კი იოლად ხერხდებოდა საჭირო ნედლეულის მიწოდება. ამასთანავე, შეტევითი ოპერაციებისა და აჯანყებების ჩახშობების პარალელურად, რომაელებმა შეინარჩუნეს რესპუბლიკური ლოჯისტიკური სისტემის ზოგიერთი ძირითადი ელემენტი.

უშუალოდ არმიის მომარაგებას რაც შეეხება, რომის იმპერია ამისათვის ძალზე დიდ ადმინისტრაციულ და სახელმწიფო რესურსს იყენებდა. გარდა ამისა, საერთო მომარაგების სისტემაში აქტიურად იყვნენ ჩართული კერძო კომერციული კომპანიებიც, ე.წ. *publicani ან socii*, რომელთა შესახებ უამრავი ეპიგრაფიკული მასალა და სამხედრო ანგარიშების ამსახველი დოკუმენტები გვაწვდის ცნობებს. გარდა იმისა, რომ ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართული იმპერიის საგადასახადო საქმიანობის სათანადო ფუნქციონირებაში. ცხადია, არმიის პროდუქციით უწყვეტი მომარაგება ძალზე მნიშვნელოვანი ამოცანა გახლდათ უაღრესად მილიტარისტული იმპერიისათვის, რომელიც რეგულარულად აწარმოებდა სხვადასხვა სამხედრო მოქმედებებს. იმის გათვალისწინებით, რომ რომის ადმინისტრაციული რესურსი სათანადოდ ვერ უზრუნველყოფდა სხვადასხვა, შორ პროვინციებში, არმიის ლოჯისტიკური საკითხების გადაწყვეტას, სწორედ ამიტომ მთელს ამ სისტემაში ჩართულნი იყვნენ კერძო კომპანიებიც.

რაც შეეხება უშუალოდ შავი ზღვის არეალში განლაგებულ რომაულ გარნიზონებს, მათი მომარაგება ხდებოდა როგორც საზღვაო, ისე სახმელეთო მარშრუტებით. რომის იმპერიის ადრეულ ეტაპზე, ძირითადად ჩვ.წ. I საუკუნის მე-2 ნახევარში შავიზღვისპირა ფორტებში მდგომი გარნიზონების მომარაგება ხდებოდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის საწარმოო ცენტრებიდან,

რასაც არქეოლოგიური მასალებიც ადასტურებს. მოგვიანებით, ჩვ.წ. II საუკუნიდან, მას შემდეგ რაც, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის პროვინციებში იმპერიის საზღვრები განმტკიცდა, ამ დროიდან უკვე დაწინაურდა სამხრეთ შავიზღვისპირეთში არსებული საწარმოო ცენტრები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქალაქი სინოპე და ტრაპიზონი. ამ პერიოდში ორივე ქალაქი ასრულებდა მნიშვნელოვან როლს საზღვაო გადაზიდვებში, რასაც მათი როგორც გეოგრაფიული, ისე სტრატეგიული მდებარეობა უწყობდა ხელს. გარდა მომარაგების საზღვაო ხაზისა, ძალიან დიდ როლს ასრულებდა სახმელეთო გზებიც, რომელიც როგორც შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ, ისე, უშუალოდ პროვინციის აღმოსავლეთ საზღვრებში განლაგებული ციხე-სიმაგრეებისკენ (სათალა, მელიტენე, აფსაროსი, სებასტოპოლისი) მიემართებოდა, და პირიქით.

ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ საკვლევი რეგიონი ამ დრომდე სათანადოდ არ გახლავთ შესწავლილი, ვეცადეთ არსებული წყაროების, დაზვერვითი ხასიათის ექსპედიციების, ეპიგრაფიკული და არქეოლოგიური მასალის დამუშავების საფუძველზე მოგვეხდინა რომაული გარნიზონების იდენტიფიცირება და მომარაგების სპეციფიკისა და მარშრუტების რეკონსტრუქცია. იმედი გვაქვს, რომ მომავალი სამუშაოები კიდევ უფრო მეტ სიცხადეს შეძენს ჩვენს კვლევებს.

სადისერტაციო ნაშრომის ირგვლივ გამოქვეყნებული პუბლიკაციები:

1. Pontos Limes: Romans in Eastern Black Sea Region, IV International Symposium of Young Scholars in the Humanities, 2022
2. Unknown coin type of Julia Domna from Caesarea in Cappadocia, found in the Roman fort of Apsarus; "Chrysomallos" II, Polish archaeology around the Black Sea and in the Caucasus; (in process) 2022.
3. Roman Coins from Apsarus, Publishing House: Duo Studio; Pro Georgia, Journal of Kartvelological Studies; 2020; Warsaw, pp. 63-76
4. Roman Cults in Gonio-Apsarus (According to archaeological materials), Publishing House: Samshoblo; Gonio-Apsarus XI; 2021; pp. 115-143
5. The Mosaic Floor from Apsaros, Publishing House: Hussar Books; Roman Transcaucasia _ The Impact of Imperial Neighborhood; Warsaw, 2021; pp. 104-116

6. წითელლაკიანი კერამიკული ნაწარმი გონიო-აფსაროსიდან უახლესი აღმოჩენების მიხედვით, გამომცემლობა: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა; კრებული „ბათუმი - წარსული და თანამედროვეობა“, ტ. XI, 2021; გვ. 92-100
7. Serapis Cult in Roman Time Apsarus, Publishing House: Material and Spiritual Culture in Romania and Georgia in the 1st Millennium, Proceedings of the International Scientific Conference; 2021
8. ისტორიული ჭანეთის ცენტრალურ ნაწილში დაცული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები, გამომცემლობა: კოლორი, 2021. მონოგრაფია
9. გონიო-აფსაროსი, გზამკვლევი, გამომცემლობა: სამშობლო; 2020
10. ტრაპიზონიდან ბაიზურთ-ერზურუმისაკენ მიმავალი ძველი გზები და ზოგიერთი საფორტიფიკაციო ნაგებობანი (თორული, ქეჩიკალე), გამომცემლობა: უნივერსალი; აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) VIII; ბათუმი, 2018; გვ. 330-345
11. ჭრაქები გონიო აფსაროსიდან უახლესი აღმოჩენების მიხედვით, გამომცემლობა: უნივერსალი; აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) VIII; ბათუმი, 2018; გვ. 373-382.
12. The beginning of the Roman Fort in Apsaros in the Light of Numismatic Finds, Publishing House: Duo Studio; Pro Georgia , Journal of Kartvelological Studies; 2018, PP. 234-247
13. Before there were the thermae. A few Words on the remains of the earliest buildings in the Apsaros Fort, Publishing House: Duo Studio; Pro Georgia , Journal of Kartvelological Studies; 2018, PP. 63-77
14. წყალმომარაგების სისტემები გონიო-აფსაროსიდან, გამომცემლობა: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა; კრებული „ბათუმი - წარსული და თანამედროვეობა“, ტ. XI, 2017;
15. ჭანეთის საფორტიფიკაციო, საეკლესიო და საგზაო ნაგებობები, გამომცემლობა: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა; „საისტორიო მაცნე“ (ბსუ-ს ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის შრომების კრებული), 2017;
16. რომაული სამყარო და აკულტურიზაციის პროცესები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გონიო-აფსაროსის მაგალითზე“, გამომცემლობა: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა; ბათუმი _ წარსული და თანამედროვეობა VII (საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები), 2016; გვ: 272-278